

NĚKTERÉ MOŽNOSTI ÚPRAV TEXTŮ PRO NESLYŠÍCÍ ČTENÁŘE

Úpravy textů pro neslyšící čtenáře jsou dnes v českém jazykovém prostředí především zásluhou PedF UP v Olomouci realitou poměrně známou. Podobně je známa i skutečnost, že úpravy textů, ať již pro jakýkoli účel, musí vycházet z poznatků o jazykových i mimojazykových znalostech neslyšících čtenářů. Soustavný, zevrubný a konkrétní popis těchto znalostí (zvláště recepčních) však dosud k dispozici nemáme a je otázkou, nakolik je takovýto komplexní popis vzhledem k nehomogenosti skupiny neslyšících čtenářů vůbec realizovatelný.

Některé možnosti, jak dosavadní dílčí poznatky o neslyšících čtenářích aplikovat při úpravě textu, již popsány byly (Souralová 1999). Tento okruh možností bychom zde chtěli rozšířit. Zaměříme se na úpravy textů odborných, některé závěry však mohou být využity i při úpravách textů beletristických, popř. při tvorbě nových textů odborných (např. učebnic).

První z možností, jak odborné texty upravovat, je **zvýšit míru jejich explicitnosti**. Opakem vyjadřování explicitního – výslovného – je vyjadřování implicitní, při kterém musí čtenář některé informace z textu sám vysoudit na základě svých znalostí a zkušeností jazykových i mimojazykových (Nebeská 1992). Protože tyto znalosti jsou u neslyšících čtenářů z různých důvodů omezené, je riziko nesprávného vysouzení či dokonce „nevysouzení“ značné. Explicitní vyjadřování toto riziko naopak výrazně snižuje a v odborných textech je považováno za zásadní i pro čtenáře slyšící.

Explicitnost je také považována za jeden z rysů přechodných stadií při zvládnutí většinového jazyka neslyšícími osobami. Jak ukazují výzkumy provedené na anglickém jazykovém materiálu, zvládají neslyšící studenti angličtiny lépe ty syntaktické struktury, které lze označit jako explicitní (Berent 1988). V těchto strukturách jsou explicitně vyjádřeny jejich jednotlivé složky a gramatické vztahy mezi nimi. Např. v souvětí *She can't clean the house because she doesn't have any time* je ve vedlejší větě příslovecně explicitně vyjádřena jak část jmenná (*she*), tak přísudková (*doesn't have any time*). Oproti tomu např. v českém *Katka nemůže uklidit dům, protože nemá čas* je ve vedlejší větě podmět nevyjádřený, tj. implicitní, který musí být čtenářem vysouzen.

Za **explicitní podmět** (podobně můžeme uvažovat též o předmětu) je považován podmět vyjádřený zájmenem nebo plnovýznamovým pojmenováním (Kraus 1987). Vyjádření zájmenem, ačkoli explicitní, s sebou však také nese určité problémy. Předmět řeči, ke kterému zájmeno odkazuje, je totiž nutné správně identifikovat. Např. v souvětí *Zuzka se ptá Lenky, jestli jí může půjčit pero* je nutné identifikovat zájmeno *jí* se jménem *Zuzka*. Tato identifikace předpokládá rozpoznání gramatických i sémantických významů ve větě. Užívání zájmen tedy může také recepci textu ztížit (obtíže identifikace jednotlivých předmětů řeči jsou popsány na anglickém jazykovém materiálu – Berent 1988).

K syntakticky implicitním konstrukcím dále v češtině patří především **dějová substantiva** (Jelínek 1968). Implicitní predikaci, která je v nich obsažena, je při čtení s porozuměním nutné adekvátně vysoudit. Recepce tedy může být usnadněna nahrazením dějových substantiv a jiných syntaktických kondenzátorů (např. infinitivu) vyjádřeními s predikací explicitní, tj. konstrukcemi větnými. Např. větu *Nakonec je nutné řádné promíchání*, kde je implicitní predikace obsažena v substantivu *promíchání*, lze zexplicitnit na *Nakonec směs řádně promíchejte*.

Explicitnost se v syntaktické rovině projevuje také výběrem **vhodných spojovacích výrazů**. Např. spojka *ale* je v odporovacím poměru explicitnější než spojka *a*, popř. než spojení bezespoječné. Podobně ve vztahu důsledkovém je spojka *a* méně explicitní než *proto*, *a proto*, *tedy*, *takže* (Svoboda 1972).

V oblasti syntaxe je třeba si všimnout vedle explicitnosti a implicitnosti také syntaktické (a tím i recepční) složitosti a pasivního vyjadřování. Složitost syntaxe je záležitostí relativní, přesto je možné zmínit její obecné rysy. **Na úrovni souvětí je složitost způsobena délkou souvětí, různorodostí vedlejších vět nebo vícestupňovou závislostí vět** (např. *Vytvoří se roztok, v němž se polohydrát změní tak, že...*). **Ve stavbě vět jednoduchých je syntaktická složitost způsobena kondenzovanými konstrukcemi, užíváním dlouhých vsuvek a vícestupňovým rozvitím větných členů** (Rulíková 1978). Syntaktická složitost je jedním z charakteristických rysů výstavby odborného textu, její (alespoň částečné) potlačení však usnadňuje neslyšícímu čtenáři čtení s porozuměním.

Pasivní konstrukce jsou (opět podle výzkumů realizovaných na studentech z anglického jazykového prostředí) považovány z hlediska neslyšících čtenářů za velmi obtížné, zvláště tehdy, pokud v nich není vyjádřen nositel děje (např. *Domy se staví*) (Racková 1996). Zatímco pasivum opisné vyjádření nositele děje (agentu) umožňuje, v pasivu zvrátném není možné agens vyjádřit vůbec. Recepce textu je tedy možné usnadnit **nahrazením pasivních konstrukcí konstrukcemi aktivními**, popř. užitím pasiva opisného s vyjádřeným agentem (např. *Domy jsou stavěny zedníky*). Pasivní vyjadřování je ovšem v odborných textech velmi časté.

V oblasti kompozice můžeme o explicitnosti a implicitnosti hovořit také. **Za explicitní kompozici** (označovanou obvykle jako kompozice pevná – Čmejková 1999) považujeme kompozici signalizovanou **mezititulky, průběžným číslováním jednotlivých částí textu**, v učebnicích např. přehledným značením jednotlivých typů cvičení.

V kompozici textu určeného neslyšícímu adresátovi je neméně důležitou složkou grafické ztvárnění textu, protože vyhovuje rozvinutým schopnostem neslyšících vizuálně vnímat okolní svět. Předávané **informace** je možné **vizuálně strukturovat organizací textu v prostoru** (např. vyhradit každé položce výčtu samostatnou řádku) **nebo různými typy písma**. Dále je možné

užívat tzv. **grafických organizátorů**, tj. **nejrůznějších grafů, tabulek a schémat** (Anderson 2001).

Podobně jako v upravených textech beletristických, i v textech odborných je zřejmě zapotřebí nahrazovat méně frekventované výrazy výrazy frekventovanějšími a vysvětlovat termíny i výrazy slaběji terminologizované (např. *příměs*).

Uvedené postupy není vždy vhodné nebo možné aplikovat zcela důsledně. Měli bychom si však být vědomi obtížnosti některých typů vyjádření a pokud možno jejich kumulací obtížnost zvyšovat co nejméně.

Iva Červinková

Literatura

- ANDERSON, T. J. Výuka čtení a psaní za pomoci specifických vizuálních prostředků a myšlenkových postupů. In *Proceedings of an International Seminar on Teaching English to Deaf and Hard-of-hearing Students at Secondary and Tertiary Levels of Education*. November 2–4, 2000, Prague. Praha: Jazykové centrum FF UK, 2001, s. 73–85.
- BERENT, G. P. An Assessment of Syntactic Capabilities. In *Language Learning and Deafness*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 133–161.
- ČMEJRKOVÁ, S., DANĚŠ, F., SVĚTLÁ, J. *Jak napsat odborný text*. Praha: Leda, 1999.
- JELÍNEK, M. Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích. In *Otázky slovanské syntaxe II*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1968.
- KRAUS, J. *O jazyce a stylu pro informační pracovníky*. Praha: Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací, 1987.
- NEBESKÁ, I. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H, 1992.
- RACKOVÁ, M. *České sloveso v psaných projevech českých neslyšících*. Diplomová práce. Praha: Katedra českého jazyka FF UK, 1996.
- RULÍKOVÁ, B. K charakteru větné stavby současných odborných textů. *Naše řeč*, 1961, roč. 78, s. 7–17.
- SOURALOVÁ, E. Zkušenosti s úpravou literárních textů. In *Co a jak číst se sluchově postiženým dítětem*. Praha: FRPSP, 1999, s. 52–55.
- SVOBODA, K. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: UK, 1972.